

Рецепція творчості й теоретичних поглядів Б. Брехта в Україні

Відомий український дослідник Олександр Семенович Чирков сказав: "І щоб відкрити обрії майбутнього, яке змінює світ уже сьогодні, необхідно творити мистецтво, яке спрямоване на "завтра". Подібні діяння під силу лише тим, кому насправді поталанило запалити свічу художнього прозріння і хто поставив свічу в храмі мистецтва, щоб ті, хто входять у цей храм, змогли побачити світло не лише звершень, що відбулися, але й прийдешніх" [2].

Знаність Бертольта Брехта на території України пов'язується, як правило, із так званою пострадянською спадщиною. Але в перші роки незалежності в 90-тих роках мало згадується ім'я цієї видатної людини. Натомість у останні 5-6 років інтерес до його творчості невпинно зростає. Постає питання: "В чому ж причина такого ставлення до Брехта як до лірика-новатора, письменника-драматурга і теоретика театру, а також своєрідного філософа в Україні?". Що ж, спробуємо дати відповідь на це питання.

Але спочатку хотілося б згадати, як ставились до Бертольта Брехта в Радянському Союзі та Радянській Україні. Ось що про це каже Валентина Грицюк у своїй статті "Бертольт Брехт на українській сцені": "Новаторська поетика епічного театру Бертольта Брехта заперечує узвичаєні канони аристотелівської драми, а тому спочатку була незвичною для будь-якого театру. Для українського особливо. Бо традиції "корифеїв" та система Станіславського, на яку спиралися інститутські програми виховання актора та режисера, забезпечували своєрідну акторську школу, що тяжіла до створення як найповнішої театральної ілюзії, а не до боротьби з нею через ефект відчуження, зонги, неративний характер сценічного дійства.

Окрім того, Брехт належав до тих драматургів, ставити яких в СРСР не заборонялося, але й не рекомендувалося, з огляду на несподівані підводні рифи для світоглядного курсу радянської людини. Фашизм у когось міг асоціюватися із сталінським терором і т. п." [7].

І чи це не найосновніша причина такого ставлення до письменника і подальше його сприйняття на теренах України, з одного боку, "свого" марксистського, а з іншого боку, небезпечного через своє новаторство. Багато-що у творчості Б. Брехта могло зацікавити українського читача і глядача радянських часів, беручи до уваги його промарксистську ідеологічність, революційну спрямованість, антибуржуазність та антифашизм. Брехт наголошує: "Скрізь, де йдеться про пізнання реальності, ми повинні навчитися застосовувати діалектику. Не так уже й важливо зазнати натхнення. Так само не дуже вже й важливо бути оригінальним. Зречення цього в царині мистецтв вимагає мужності. З цього випливає, що зміні підлягає не тільки якась система, але й, певною мірою, напрямок мислення. Та починати це необхідно, і тому ми мусимо заявити, що

безсистемного нагромадження ідей і окремих краплин досвіду абсолютно недостатньо" [2].

Перекладів творів і праць Бертольта Брехта з німецької на українську за радянських часів було напрочуд мало, зважаючи на популярність цього автора у всьому світі й в країнах соціалістичного табору зокрема. Одним із можливих пояснень може бути ідеологічна політика в Радянському Союзі, де статус основної мови мала російська і за наявності прекрасних російських перекладів, зокрема Соломона Апта, багатьох творів Б. Брехта, які вийшли в Москві в 5 томах у 1965 році, [4] ініціатива з виконання українських перекладів не тільки не підтримувалася, але й могла вважатися протилежною до кремлівської політики щодо розвитку культури окремих народів Союзу. Проте українською мовою у 1973 році у серії "Вершини світового письменства" виходять "Копійчаний роман", "Матінка Кураж та її діти", та "Кавказьке крейдяне коло" в перекладах Ю. Лісняка, М. Зісман та В. Митрофанова, у 1978 році виходить українською "Кар'єра Артуро Уї, яку можна було спинити" в перекладі В. Митрофанова, у 1983 році – "Діла пана Юлія Цезаря" в перекладі Н. Гордієнко. Переклад "Життя Галілея" зробив Василь Стус для запланованої постановки у Львові ще на початку 1960-х рр., але ані публікації перекладу, ані постановки світ так і не побачив через арешт цього волелюбного українського патріота.

Виконувалися також численні переклади окремих поетичних творів Б. Брехта, які публікувалися в різних антологіях та журналах або часто залишалися в шухляді перекладача. Теоретичні погляди видатного німецького драматурга були представлені 1977 року у перекладі О. Чиркова "Бертольт Брехт. Про мистецтво театру" [3]. О. Чирков опублікував також 1981 року короткий огляд життя і творчості Б. Брехта під назвою "Бертольт Брехт. Життя і творчість" [10], який і по сьогодні залишається єдиною біографією цього автора. 1988 року вийшла в світ монографія докторської роботи О. Чиркова "Эпическая драма (проблемы теории и поэтики)", яка заклала основи для подальшого розвитку брехтознавства в Україні [11].

За часів Радянського Союзу інтерес до Брехта з боку режисерів проявлявся в різних театрах величезної держави. На українській сцені доля Брехтівських п'єс була непростою. Гострі антифашистські твори, які повинні були б вписуватися в тодішню ідеологічну парадигму, викликали, проте, побоювання у радянської цензури, мабуть, саме через їх гостроту і небажання асоціацій з іншим тоталітарним режимом – вже не з Гітлерівським, а зі Сталінським. Віктор Гриневич у статті для інтернет-видання gazeta.ua так змальовує цю ситуацію: "У кінці 1960-х у Львові Сергій Данченко брався ставити Брехтове "Життя Галілея". Переклад робив Василь Стус. Але його посадили, й ця ідея загинула. А Галілея невдовзі знаменито зіграв у Москві на Таганці Володимир Висоцький.

Уперше в нас Брехта поставлено 1971 року — "Матінку Кураж" у Київському театральному інституті на акторському курсі Верхацького, учня Леся Курбаса. Виставу заборонили. 1982 року в театрі імені Франка заборонили навіть антигітлерівський памфлет "Кар'єру Артуро Уї". Уї-Гітлера грав Богдан Ступка. Пізніше в столичній Російській драмі йшла "Матінка Кураж" з Адою Роговцевою в головній ролі. "Тригрошова опера" йшла у Львові, Києві. У франківців зараз можна

побачити "Кавказьке крейдяне коло". Ця п'єса написана 1945 року, після воєнної катастрофи Німеччини. Тим-то й популярна у будь-якому суспільстві, що переживає соціальні катаклізми".

[6]. Слід додати до цього переліку також особливо вдалу аматорську постановку "Матінки Кураж та її дітей" у Рівному в 1981 році, у якій головну роль зіграла Адалія Гаврюшенко, роль Катрін виконала Ніна Ніколаєва, нині народна артистка України, а консультантом спектаклю виступив видатний український брехтознавець Олександр Чирков.

Загалом у 60-ті та 70-ті роки газети рясніють заголовками та статтями, де б згадувалось ім'я Бертольта Брехта. Для вільномислячої публіки откровенням стала і залишається по сьогодні постановка Брехтівської "Доброї людини із Сезуану" в московському Театрі на Таганці, яка принесла величезну популярність як самому театру, так і його творцю і головному режисеру Юрію Любимову. Марк Захаров ставить на початку своєї режисерської кар'єри в Москві із ще зовсім юними Єммануїлом Віторганом, Олегом Басиладзілі та іншими згодом відомим акторами низку сцен із Брехтівського циклу "Страх і відчай у Третньому Рейху". У 1980 році у Московському театрі Сатири під режисурою Валентина Плучека і з неперевершеним шельмою радянської сцени Андрієм Мироновим в ролі бандита Меккі Ножа, зі Спартаком Мішулінін в ролі старого Пічема та іншими зірками театру великий успіх отримує Брехтівська "Тригрошова опера". А далі творчий доробок Брехта зникає зі сцени і газетних шпальт, стаючи лише об'єктом окремих наукових досліджень, цільовою аудиторією яких є досить обмежене коло фахівців літературознавців і театрознавців.

І лише 1998 рік нагадує широкій публіці про великого драматурга, від дня народження якого виповнюється 100 років. Відбувалися масштабні конференції в різних країнах світу і також в Україні. З'являється велика кількість публікацій, наприклад, в такому важливому для рецепції зарубіжної літератури в Україні журналі як "Вікно в світ". Наприклад, стаття Д. Затонського "Митець у навиворіт вивернутому світі".

З нагоди річниці, в газеті "Культура і життя" за 1998 рік з'являються статті Валентини Грицюк під назвою "Бертольт Брехт на українській сцені" [7], Дмитра Затонського "Художник у вивернутому на спід світі", а також Вадима Скуратівського, Йоганнеса Еберта і відомої вже на той час української письменниці Оксани Забужко, яка говорить про специфіку творчості Брехта, в якій читається "...принципово антиромантичне, раціоналістичне розуміння мистецтва як галузі індивідуального виробництва зі своєю специфічною технологією...". Також вона описує його "...він раціоналіст, шанувальник суто інтелектуальної комбінаторної гри...і найменше схильний покладатися на свідчення самих тільки почуттів...". А інтелігенція, особливо критики, поширює думки, що Брехт "помер" як митець [8].

І тут можна багато говорити про непослідовність рецепції Бертольта Брехта в незалежній Україні. З одного боку, його твори, зокрема п'єса "Матінка Кураж та її діти" вводяться до шкільного курсу нового предмету "Зарубіжна література". Тут слід знову ж таки відзначити внесок проф., д.ф.н. О. Чиркова, який очолив авторський колектив перших шкільних підручників та хрестоматій з історії

зарубіжної літератури. З іншого боку, у читацькій публіці проявляється відверто насторожене ставлення, інколи навіть негативне, але рідко коли нейтральне до цієї постаті, адже по проходженню невеликого проміжку часу після розпаду Радянського Союзу в будь-чому міг вбачатися різний прояв близькості з тоталітарною естетикою. Проте публіка частково сприймала його як одного з найкорисніших людей, що є не мало важливим для читача, який звертає увагу не лише на зміст твору і на деталі, а й на особистість самого автора. Читачам було і є важливо відчувати те, що відчував письменник створити свій власний образ автора і послуговуються у таких випадках традиційно словами літературних критиків, а там перед читачам постає грубий, байдужий Б. Брехт цілком у дусі шукацій "брудних" сенсацій 90-х рр. І на підтвердження цього могли наводитися слова добрих знайомих з Брехтом сучасників, наприклад, нобелівського лауреата 1981 року Еліаса Канетті: "Під його поглядом я почувався непотрібною річчю, принесеною до ломбарду, а в ньому побачив поціновувача, який міряє своїми колючими чорними очима, хто чого вартий... Брехт нічого так не цінував, як корисність, і всіма способами давав знати, до якої міри він зневажає "високі" переконання". "...Був невисокої думки про людей, але ставився до них поблажливо, а цінував лиш тих, хто був йому потрібен. На решту він звертав увагу лиш остільки, оскільки вони поділяли його дещо монотонне уявлення про світ" [8].

Після спалаху інтересу до творчості Брехта у 1998 році, викликаному 100-літнім ювілеєм автора, ситуація кардинально не змінюється. Можна відзначити лише вихід у світ у 1999 році праці О. Чиркова "Бертольт Брехт: театральні діалоги"[5]. Проте невтомна і наполеглива науково-дослідна праця саме цього брехтознавця приносить згодом якісні зміни. У 2008 році в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за ініціативи проф., д.ф.н. О.С. Чиркова було засновано науково-дослідну лабораторію "Брехт-Центр". З цього часу починають проводитись конференції, виникає інтерес до робіт драматурга, як постановочних, так і друкованих, досліджується в деталях біографія та нові аспекти в творчості письменника, з'являються нові підходи до вивчення творчості [9].

Ще з 2006 року починає проводитися в Житомирі наукова конференція "Драматургічні читання", в центрі уваги яких була творчість Бертольта Брехта, а з 2011 року "Драматургічні читання" змінюють свою назву на "Брехтівські читання" і стають щорічними. У лютому 2014 року мають відбутися вже шості Брехтівські читання в Навчально-науковому інституті іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка, в яких беруть участь провідні німецькі, польські, російські та українські брехтознавці. Матеріали конференції, а також переклади статей зарубіжних вчених, спогади про Брехта та окремі переклади його творів публікуються з 2011 року в щорічному "Брехтівському часопису (Brecht-Heft): статті, доповіді, есе". Також не можна не зазначити зацікавленість студентів у брехтівському феномені, так як вони досліджують різні аспекти його творчості на різних етапах життя, висловлюють свої точки зору щодо його творчості. У Навчально-науковому інституті іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка з 2012 року вийшло вже два номери студентського науково-літературного часопису "Semper Tiro".

Проф. О. Чирков започаткував у 2012 році також спеціальний всеукраїнський конкурс на кращу студентську наукову роботу, присвячену творчості Бертольта Брехта. На Брехтівських читаннях 1 березня 2013 року свої грошові премії отримали перші переможці цього конкурсу.

Із заснуванням науково-дослідного "Брехт-Центру" активізувалася також і перекладацька діяльність. У 2009 році вийшов у світ перший переклад "навчальних драм" Бертольта Брехта українською мовою Лариси Федоренко [1]. У 2010 році з'являється перший ліцензований український переклад трьох основних драм Брехта "Тригрошова опера" (пер. Миколи Ліпісівіцького), "Матінка Кураж та її діти" (пер. Світлани Соколовської), "Життя Галілея" (пер. Валентини Прищепи) з ґрунтовною передмовою проф., д.ф.н. Олександра Чиркова "Золотий перетин" драматургічної тріади Брехта", яка виразила сучасне потрактування творчості Бертольта Брехта в Україні.

У 2012 році "Brecht-Zentrum" Житомирського державного університету імені Івана Франка за сприяння директора Брехтівського архіву м. Берлін д-ра Ердмута Віцисли отримав унікальну для Східної Європи бібліотеку, присвячену творчості Бертольта Брехта у кількості понад 1500 книг. Серед них – повні видання творів німецького драматурга і поета, численні окремі видання його творів і багато літературознавчих досліджень. Усі вони подаровані пані Беатою Йеске, сестрою покійного "уповноваженого Бертольта Брехта на землі" Вольфганга Йеске. Він 30 років займався вивченням творчості німецького драматурга та поета, і, будучи Брехтівським лектором одного із найвідоміших німецьких видавництв "Suhrkamp", крім іншого, відіграв вирішальну роль у підготовці та виданні повного коментованого Франкфуртського та Берлінського зібрання творів Б. Брехта у 30 томах. Ця Брехтівська бібліотека імені Вольфганга Йеске відкриває якісно нові можливості для подальшого розвитку українського брехтознавства та рецепції творчості цього видатного мислителя та письменника для широкого загалу.

Бертольт Брехт опиняється у центрі уваги міжнародних конференцій. Його роботи включаються в шкільні підручники з зарубіжної літератури. Але навіть не зважаючи на це чи з нерозуміння, чи то з неухважності, чи з незнання фактів життя людини, автором такого твору як "Матінка Кураж та її діти" був не Бертольт, а Бертольд Брехт, зовсім інша людина. Це реалія брехтознавства в Україні та Росії, з якою важко не стикнутися.

Ще якихось 15 років тому твори Брехта та його самого сприймали в ореолі бунтарства, але й водночас у зв'язку з комуністично-марксистською ідеологією. А сьогодні рецепція самого Б. Брехта — новатора, який став класиком, багатомірна й уможлиблює співіснування різних методологічних напрямів: від марксистського літературознавства до феміністичних студій — "горизонт очікування", пов'язаний із брехтівською творчою спадщиною, невпинно оновлюється, потребуючи все нових і нових розвідок, що перебувають на перетині різних гуманітарних наук.

Література

1. Брехт Б. "Lehrstücke" ("навчальні п'єси") / Укладач Федоренко Л.О. // За наук. ред. доктора філологічних наук, проф. О. С. Чиркова. – Житомир: ПП "Рута", 2009. – 224 с.

2. Брехт Б. Три епічні драми. Укладач О. С. Чирков/За наук. ред. Доктора філологічних наук, проф. О. С. Чиркова – Житомир: "Полісся", 2010. – 296 с.
3. Брехт Б. Про мистецтво театру (Упорядкування, вступна стаття, коментарі і переклад). – К.: Мистецтво, 1977. – 365 с.
4. Брехт Б. Собрание сочинений в 5 томах(6 книг). Из-во "Искусство", Москва,1965 год.
5. Брехт Б.: театральные диалоги. – Житомир: АСА, 1999. – 112 с.
6. Гриневич В. Бертольт Брехт любив хлопчакуватих дівчат-розбійниць. Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history/_bertold-breht-lyubiv-hlopchakuvatih-divchat-rozbijnic/481785">Gazeta.ua
7. Грицюк В. Бертольт Брехт на українській сцені// Культура і життя. – 1998.- 15 квіт. – с. 4
8. Забужко О. Синдром Галілея //Культура і життя. – 1998. – 15 квіт. – с. 3-4
9. НАУКОВО-ДОСЛІДНА ЛАБОРАТОРІЯ "BRECHT-ZENTRUM". – Режим доступу : <http://www.nniif.org.ua/index.php/struktura/brechtzentrum>
10. Чирков О. Бертольт Брехт. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1981. – 158 с.
11. Чирков А. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К.: Вища школа, 1988. – 160 с.